

УДК 347.9

УМОВИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ДЕРЖАВОЮ ФІЗИЧНІЙ ОСОБІ, ЯКА ПОТЕРПІЛА ВІД КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Н. А. ХМЕЛЬОВА,

*здобувач кафедри цивільного права № 1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків*

Розглянуто умови відшкодування шкоди державою фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, умови надання такого відшкодування. Зроблено аналіз чинного цивільного законодавства України. Запропоновано відповідний механізм їх реалізації.

Ключові слова: держава, фізична особа, умови, відшкодування, шкода, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України держава гарантує права та свободи людини і, зокрема, захист фізичних осіб, які потерпіли від кримінального правопорушення, забезпечення відшкодування завданої їм матеріальної та моральної шкоди. Однак аналіз законодавства та правозастосовної практики свідчить про необхідність посилення захисту прав та інтересів фізичних осіб, потерпілих кримінальних правопорушень. Тому з'ясування потребують умови відшкодування шкоди державою фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, та умови надання такого відшкодування.

Актуальність проблеми. Проблема відшкодування шкоди державою фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, є однією з найбільш актуальних для сучасної правозастосовної практики. Залишення злочину нерозкритим, неспроможність винного відшкодувати завдану шкоду, несвоєчасне вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову та інші причини унеможливають захист законних інтересів потерпілого, поновлення

його порушених прав.

Практика свідчить про необхідність створення принципово нового правопоновлюючого механізму, здатного забезпечити своєчасне відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому. Тому дослідження зазначених питань, розробка рекомендацій, спрямованих на удосконалення діючого законодавства і практики його застосування в цій галузі, є вкрай необхідними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень дає підстави стверджувати, що окреслена проблематика була предметом дослідження таких учених, як О. С. Александров, Л. М. Баранова, В. Т. Безлепкін, Є. В. Блінкова, П. Г. Гурєєв, З. З. Зінатулін, В. Т. Нор, С. І. Остапенко, С. Є. Сиротенко та ін. Проте оновлення нормативного матеріалу, зокрема зміни до Цивільного кодексу України, прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, не може не впливати на науковий і практичний інтерес до неї в умовах сьогодення.

Мета статті. З'ясування потребує умови відшкодування шкоди державою фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, та умови надання такого відшкодування, а також визначення відповідного механізму їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим завданням держави, що прагне називатися правовою, є реальне забезпечення прав і свобод кожної особи, використовуючи усі можливі засоби державного впливу, оскільки функціонування правової держави обумовлюється саме задоволенням інтересів і потреб її громадян. Тому шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, повинна відшкодовуватися державою. Саме так має функціонувати дієвий механізм відповідальності держави перед людиною у сфері гарантування її прав і свобод, чим буде забезпечено високий рівень захисту прав і свобод людини.

Держава має взяти на себе відповідальність перед особою за порушення її прав, незалежно від обставин, які призводять до завдання шкоди особистим

немайновим благам фізичної особи. Це обумовлює статус держави як відповідального суб'єкта у відносинах «держава-людина», яка зобов'язана відшкодувати шкоду та усунути недоліки, допущені під час здійснення своїх функцій незалежно від причин: прогалини в законодавстві, неналежне виконання своїх службових обов'язків працівниками або помилки в їх підборі й розстановці, або недостатнє матеріальне забезпечення.

Обов'язковість компенсації заподіяної фізичній особі шкоди неодноразово підкреслювалася вищими судовими інстанціями, що сформулювали керівні роз'яснення по найбільш складних і важливих питаннях, які виникають при розгляді й вирішенні справ цієї категорії. Про це йдеться і в роз'ясненнях, що містяться в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 р. [1], згідно з якими спори про відшкодування заподіяної фізичній чи юридичній особі моральної (немайнової) шкоди розглядаються у випадках, коли право на її відшкодування безпосередньо передбачено нормами Конституції або випливає з її положень. Відповідно до положень Конституції України відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, здійснюється за рахунок Державного бюджету і виступає важливою гарантією захисту прав і свобод громадян.

Цивільний кодекс України в ч. 2 ст. 11 визначає завдання шкоди іншій особі підставою виникнення цивільних прав і обов'язків. Наявність шкоди є першою та обов'язковою умовою виникнення зобов'язань відшкодування шкоди. У випадку відшкодування шкоди державою фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, значення має не будь-яка шкода, яку зазнав потерпілий, а тільки та, що стала наслідком злочинного діяння. Цивільний кодекс України не визначає такого поняття як «шкода» і не визначає його змісту, а тому навіть у випадку вчинення кримінального правопорушення, все одно мають враховуватися цивілістично-правові визначення шкоди,

оскільки відшкодування шкоди – це інститут цивільного права, незалежно від виду правопорушення (адміністративного, кримінального тощо). Тому існуючі в цивільному законодавстві тлумачення шкоди, обсягу і розміру її відшкодування, повинні однаково застосовуватися незалежно від того, яким деліктом вони спричинені – цивільним чи кримінальним. Це впливає з природи єдиного юридичного факту, який є підставою притягнення особи, з одного боку, до кримінальної відповідальності, а з іншого – до цивільно-правової відповідальності в разі заподіяння злочином майнової шкоди.

Стаття 11 Цивільного кодексу України серед підстав виникнення цивільних прав та обов'язків передбачає «заподіяння майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі». Таким чином, заподіяння шкоди може породити цивільно-правове зобов'язання, в якому потерпілий виступає як кредитор, а заподіювач шкоди – боржник.

Зі змісту статей 1177 та 1207, а також інших статей Цивільного кодексу України про відшкодування шкоди, можна визначити такі загальні умови відшкодування державою шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення: 1) наявність шкоди; 2) протиправна поведінка – злочин; 3) наявність причинного зв'язку між злочином і шкодою, що настала, тобто шкода завдана внаслідок вчинення злочину.

У ст. 3 проекту Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину» як умова відшкодування шкоди державою вказується, що має бути факт вчинення злочинного посягання на права, свободи чи законні інтереси громадянина, внаслідок якого настала його смерть або завдано шкоди його здоров'ю, або завдано істотної шкоди його майну.

Відповідно до проекту Закону України «Про компенсацію шкоди жертвам насильницьких злочинів» відшкодуванню підлягає тільки шкода, що завдана умисним насильницьким злочином, яким є суспільно небезпечне винне діяння, передбачене КК України, і яким умисно заподіяне тяжке тілесне ушкодження

фізичній особі або її смерть.

Порівняно зі ст. 1207 Цивільного кодексу України розробники законопроекту обмежили відшкодування тільки вказаними випадками. У ст. 1207 Цивільного кодексу України йдеться про будь-яку шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину, в тому числі необережного злочину.

В науковій літературі разом із загальними умовами відшкодування державою шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, характеризується також наявністю спеціальних умов: 1) потерпілим є фізична особа; 2) особа, яка вчинила злочин, є неплатоспроможною; 3) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не встановлена; 4) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлена, але ухиляється від слідства, та її оголошено у розшук.

Саме правоохоронні органи держави мають здійснити заходи, щоб знайти особу, що переховується, а за невиконання цього обов'язку відповідальність має нести саме держава. Тому держава має взяти на себе обов'язок відшкодувати завдану злочином шкоду у разі, коли особа, яка скоїла злочин, встановлена, але знаходиться у розшуку, оскільки у цьому випадку потерпілий з об'єктивних причин не може розраховувати на відшкодування шкоди особою, яка скоїла злочин.

Таке відшкодування державою шкоди не має розглядатися як майнова відповідальність, перекладена з особи, що вчинила кримінальне правопорушення, на державу. У цьому випадку доречно вести мову про те, що держава, виконуючи соціальні функції, створює відповідній особі допоміжні, максимально привілейовані механізми усунення негативних наслідків кримінального правопорушення [2].

У законопроекті «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину» відсутня норма про те, що держава має відшкодувати потерпілому матеріальну шкоду не тільки у разі,

якщо не встановлена особа, яка вчинила злочин, але й у разі неплатоспроможності винної особи, як це передбачено статтями 1177 та 1207 Цивільного кодексу України.

Загальні умови відшкодування шкоди можна застосовувати у тому числі і для відшкодування шкоди самим заподіювачем. У той же час за наявності тільки загальних умов обов'язку відшкодувати фізичній особі шкоду, завдану злочином, у держави не виникає. На думку багатьох учених, тільки наявність загальних і спеціальних умов у сукупності дає можливість потерпілому вимагати відшкодування шкоди, завданої злочином, не від особи, яка вчинила злочин, а від держави.

Разом із тим науковці вважають, що окрім загальних та спеціальних умов відшкодування державою фізичній особі шкоди, завданої злочином, повинні також бути умови надання такого відшкодування. Європейською конвенцією про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. встановлено різноманітні умови надання компенсації. По-перше, згідно з Конвенцією компенсаційні схеми повинні встановлювати верхню межу, вище якої, та нижню межу, нижче якої збитки не будуть відшкодуватися. Так, верхня межа може стати необхідною, оскільки компенсаційні фонди не являються безмежними, а мінімальна межа – оскільки незначні збитки можуть бути покриті й самими жертвами. По-друге, режим відшкодування шкоди може встановити строк, протягом якого приймаються звернення щодо відшкодування. Важливо, щоб таке звернення було подано без зволікань після скоєння злочину для забезпечення можливості надання допомоги потерпілій особі, якщо вона відчуває фізичні чи психічні страждання, а також для встановлення та надання оцінки збиткам. По-третє, відшкодування шкоди може бути зменшено або скасовано з урахуванням фінансового становища заявителя. Вказане полягає в тому, що, оскільки компенсація, яка виплачується потерпілій особі від злочину за рахунок суспільних фондів, являє собою акт соціальної солідарності, вона може виявитися непотрібною в тому випадку, коли потерпіла

особа або її утриманці перебувають в явно сприятливих умовах. За таких умов держава, в першу чергу, зможе виконати свої зобов'язання щодо незахищених верств населення, а також буде дотримано принцип справедливості та суспільної солідарності, так як матеріально забезпечені потерпілі мають більше можливостей для соціальної реабілітації після злочинного посягання. З іншого боку, ніщо в Конвенції не перешкоджає державам надавати компенсацію незалежно від фінансового становища жертви або її утриманців. Також відшкодування шкоди може бути зменшено або скасовано: у зв'язку з поведінкою жертви до, під час, або після вчинення злочину; якщо потерпілий втягнутий в організовану злочинність або належить до організації, яка вчиняє кримінальні правопорушення; коли таке відшкодування несумісне із сутністю правосуддя або суперечить суспільному порядку [3].

Вказані положення Європейської конвенції доцільно було б імплементувати в вітчизняне законодавство, адже правовий обов'язок забезпечувати внутрішні засоби правового захисту для потерпілих осіб являється невід'ємною частиною обов'язку держави забезпечувати ефективний захист прав людини.

Крім того, низка інших міжнародно-правових актів, у тому числі Декларація ООН «Основні принципи правосуддя для жертв і зловживання владою» від 29.11.1985 р. [4], Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (85) 11 від 28.06.1985 р. державам-членам щодо встановлення потерпілого в рамках кримінального права і процесу [5], підтверджують необхідність запровадження відшкодування державою шкоди, заподіяною кримінальним правопорушенням,

На практиці непоодинокими є випадки звернення до суду з вимогами про відшкодування шкоди державою фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. Особливо це стосується ситуацій, коли особа, яка вчинила злочин, є неплатоспроможною. Так, переглядаючи одну з таких справ у касаційному порядку, Вищий спеціалізований суд України з розгляду

цивільних і кримінальних справ у своєму рішенні вказав, що ні на час розгляду справи в суді першої інстанції, ні під час перегляду судового рішення відповідного закону в Україні не прийнято. Оскільки державою не визначено умови та порядок відшкодування шкоди, висновок судів щодо відмови в задоволенні позову є законним та обґрунтованим [6].

Висновки. Результати проведеного дозволяють дійти висновку, що держава повинна забезпечити безпеку кожного члена суспільства, а якщо її органи не в змозі попередити кримінальне правопорушення, відшкодування шкоди має стати завданням держави. Виконання таких вимог є обов'язком України у світлі її приєднання у 2005 р. до Європейської конвенції 1983 р., що може бути реалізовано шляхом прийняття спеціального закону.

Список літератури:

1. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди 4 [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 4. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>. – Редакція від 27.02.2009 р.
2. Компенсація шкоди жертвам насильницьких злочинів в Україні (фахові аспекти) / Л. М. Баранова, С. Є. Сиротенко, М. І. Сірий. – К. : Наш час, 2006. – 100 с.
3. Європейська конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_319.
4. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
5. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи №R (85) 11 від 28.06.1985 р. державам-членам щодо встановлення потерпілого в рамках кримінального права і процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26425360>.
6. Ухвала Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.09.2012 р. у справі № 6-13591св12 4 [Електронний ресурс] //Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26425360>.

Хмелева Н. А. Условия возмещения вреда государством физическому лицу, потерпевшему от уголовного правонарушения.

Рассмотрено условия возмещения вреда государством физическому лицу, потерпевшему от уголовного правонарушения, условия предоставления такого возмещения. Проведено анализ действующего гражданского законодательства Украины. Предложено соответствующий механизм их реализации.

Ключевые слова: государство, физическое лицо, условия, возмещение, вред, уголовное правонарушение.

Khmel'yova N. A. Conditions for compensation of damage from the state physical person, to the victim from criminal offense.

Reviewed by conditions for compensation of damage from the state physical person, to the victim from criminal offense. Conducted the analysis of the current civil legislation of Ukraine. Prompted a mechanism for their implementation.

Key words: the state, the physical person, the conditions, compensation, the damage, criminal offense.

Надійшла до редколегії 23.10.2015 р.

